

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Lars Dahlbäck: *Strindbergs Hemsöborna. En monografi*. Norrtelje Tidnings Boktryckeri AB. Norrtälje 1974.

Litteraturforskarna har länge intresserat sig för Hemsöborna. Bokens förhistoria har specialstuderats av Martin Lamm och Knut Lundmark, textkritiska problem har diskuterats av John Landquist och Sten Malmström, verklighetsbakgrunden har utretts av bl. a. Gideon Forsell och Ragnar Jirlow. Viktiga iakttagelser när det gäller Strindbergs konstnärliga teknik har gjorts av bl. a. Walter Berendsohn, Staffan Björck, Karl-Åke Kärnell, Gösta Lundberg och Eva Wennerström. Överhuvudtaget har Hemsöborna mer än något annat verk av Strindberg uppmärksammats från just berättartekniska, språkliga och stilistiska synpunkter. Någon bred monografi över romanen har det emellertid inte funnits – jag bortser då från ett utmärkt kapitel i Martin Lamm's stora verk om Strindberg och Staffan Björcks innehållsrika uppsats i marginalen till Hemsöborna. Lars Dahlbäck's avhandling är inte bara den sextonde svenska Strindbergsavhandlingen utan också det första större arbetet om Hemsöborna – och, tror jag, den första svenska doktorsavhandling som koncentrerar sig till ett enda av Strindbergs verk.

Avhandlingen presenteras som en »monografi», men författaren understryker själv i förordet att den inte är heltäckande. I själva verket uppehåller sig Dahlbäck vid ungefär samma frågeställningar som tidigare forskare. Han vill utveckla och precisera föregångarnas resultat, samtidigt som han har ambitionen att introducera nya metoder inom Strindbergforskningen. »The present study follows up their suggestions and develops their analytical models, but at the same time aims to introduce methods as yet relatively untried in Strindberg research», skriver Dahlbäck i den engelska sammanfattningen efter att ha nämnt tidigare arbeten om Hemsöborna. Det starka beroendet av tidigare forskning framgår redan av avhandlingens uppläggning. Det första kapitlet tar upp romanens förhistoria, det andra handlar om förläggarens ändringar i manuskript och korrektur och det tredje analyserar »den konstnärliga teknikens framväxt» med utgångspunkt från de tre bevarade versionerna av Hemsöbornas inledning. De tre återstående kapitlen bär rubrikerna »Strindbergs ändringar i handskriften», »De litterära karaktärerna och handlingen» samt »Det organiska bildspråket». Dessutom analyserar författaren romanens verklighetsbakgrund i kapitlen 3 och 5; modellerna ägnas en särskild bilaga.

Idel välkända infallsvinklar alltså. Detta är lite synd. Det finns ju en rad intressanta aspekter på Hemsöborna som den tidigare forskningen nästan

inte alls berört – och som alltså återstår att behandla även efter Dahlbäck's omfattande monografi. De som hittills har sysslat med Hemsöborna har huvudsakligen behandlat romanen som ett isolerat estetiskt objekt. Man har i mycket liten utsträckning intresserat sig för de vidare litterära och historiska sammanhang som boken hör hemma i. En så central fråga som Hemsöbornas förhållande till tidigare svensk och utländsk folklivsskildring – särskilt under 1880-talet, då folklivsskildringen blomstrade – ligger t. ex. obehandlad. Inte heller romanens förhållande till den franska naturalismens teori och praktik har blivit föremål för någon grundlig utredning, trots att redan recensenterna jämförde Hemsöborna med Zolas arbeten. En annan spännande fråga som återstår att undersöka är hur denna »idélösa» folklivsskildring med sin »impressionistiska teknik» (Dahlbäck) förhåller sig till den under 1880-talets andra hälfts framväxande reaktionen mot Brandesianismen. Strindberg har ju vid denna tid mycket goda förbindelser med Danmark där denna reaktion bl. a. ledde till ett krav på just litterär »impressionism». Romanens tidsbakgrund med emigration, jordbrukskris och ett genombrott för nya moderna brukningsmetoder har heller inte studerats. Än mindre har någon vågat sig på att undersöka förhållandet mellan denna tendenslösa romans ideologi och ideologierna i den samtida politiska verkligheten.

Också när det gäller de rent estetiska och berättartekniska aspekterna har man i allmänhet mera intresserat sig för enskildheter än för de större, övergripande sammanhangen. Det är karakteristiskt att någon verklig undersökning av romanens komposition och helhetsstruktur ännu inte gjorts. Inte heller finns det någon genomförd analys av Hemsöbornas berättare och dennes agerande. Ändå är det ju på sätt och vis denne som är huvudpersonen i Strindbergs komiska roman.

Det ska emellertid erkännas att även om Dahlbäck följer redan upptrampade vägar så lyckas han på nästan varje punkt komma längre än sina föregångare. Hans grundlighet är imponerande. Ingenting släpps innan det undersökts i detalj, både utan och innan. Författaren tycks trivas bäst bland textens minsta delar, som han fingranskar med en utomordentlig uthållighet. Överallt ser han samband och betydelse. Hans estetiska sensibilitet är betydande, hans ordningssinne och systematiseringsförmåga likaså. Dessa egenskaper kommer kanske allra bäst till sin rätt i det eleganta fjärde kapitlet, där de textkritiska iakttagelserna – liksom i det tredje kapitlet – växer ut till en intressant analys av Strindbergs estetiska avsikter.

Författaren's överblick över tidigare forskning är god. Dokumentationen är massiv, hänvisningar och citat i allmänhet tillförlitliga. Föregångarna re-

dovisas generöst – samtidigt som mindre noggranna undersökare än avhandlingsförfattaren dras fram ur sina gömställen och korrigeras, mild, men obönhörligt. Framställningen är försiktig och nyanserad – ibland dock i så hög grad att författarens egen mening kan vara svår att skönja. Till sist är boken också – med undantag av det andra kapitlet som tillkommit i tidsnöd – klar och väl-skriven.

Baksidan av denna utomordentliga grundlighet i det lilla är emellertid en viss närsynthet, en viss oförmåga att skilja mellan stort och smått, viktigt och viktigt. Perspektivet är genomgående mycket snävt. Författaren låter ibland det egna arbetet bli självändamål, utan att fråga sig om det han håller på med är värt ett så intensivt intresse i ett vidare sammanhang. Detaljanalyserandet glider stundom över i ett ointressant registrerande. Oerhörda ansträngningar läggs i de genetiska avsnitten ned på perifera frågeställningar, medan viktiga aspekter förbigås eller avfärdas på några rader. En annan sak som tycks hänga ihop med grundligheten är en viss tendens att pressa materialet. Denna tendens kommer bl. a. till uttryck i den utförliga polemiken mot tidigare forskare.

Jag ska i det följande ge några exempel på dessa svagheter i avhandlingen. Dessutom tänker jag granska den viktigaste av de nya metoder som författaren säger sig vilja introducera, nämligen hans metod för karaktärsanalys i det femte kapitlet.

Författarens oförmåga att skilja mellan stort och smått, viktigt och oviktigt är mest påfallande i avsnitten om den geografiska verkligheten och modellerna. Dessa avsnitt demonstrerar mycket tydligt de olyckliga följderna av författarens bundenhet vid redan behandlade frågeställningar; grundligheten och fliten när det gäller att komplettera tidigare forskning leder här till parodiska resultat. Dahlbäck har inte lämnat någon möda osparad för att i detalj kartlägga verkligheten bakom dikten. Enbart i avsnittet om verklighetsmodellerna uppåddas närmare ett trettiofall källor, tryckta och otryckta: domböcker, husförhörslängder, pålysningsböcker, kyrkorådsprotokoll, nationsmatrklar, bouppteckningar, arrendekontrakt – förutom förstås alla tidigare forskare och skribenter med Gideon Forssell och Ragnar Jirlow i spetsen.

Trots alla ansträngningar lyckas författaren knappast ge något nytt av intresse. Det nya synes inskränka sig till den märkliga uppgiften att pastor Nordströms förebild också söp (vilket framgår redan av Jirlows otryckta anteckningar) – och att det inte går att styrka den muntliga traditionens uppgift att verklighetens Kalle Norman och Lotta Jansson skulle ha tjänat på Kymmendö. Jag bortser då från en mängd sådana ovidkommande »ny-

heter» som att pastor Nordströms förebild, kappellpredikanten Blomberg, blev elev i Nyköpings skola ht 1837, gymnasiet i Strängnäs 1841, student i Uppsala 1846 samt prästvigd i Strängnäs 1852 – och att han hade följande barn: Axel Hugo född 1865, Kristian Herman född 1871 och Karl Gunnar född 1872.

I avsnitten om den geografiska verkligheten leder Dahlbäcks perspektivlösa forskningar till lika befängda resultat. Efter en utredning på sju rader blir det klarlagt att dasset på Kymmendö verkligen en gång lär ha legat nedanför lagårn och inte ovanför, som man hittills trott. Vidare får vi veta att sandade gångar och spjalstaket aldrig existerat på Kymmendö, att källaren och bastun alls inte låg i samma ekdunge och att »familjegraven» med nedsaltad fisk inte befann sig i matboden utan i en särskild saltbod. Dahlbäcks källor är huvudsakligen hans egna intervjuer med personer på Kymmendö, gjorda ca 90 år efter det att Strindberg lämnat ön. Dessa sena intervjuers källvärde måste anses vara diskutabelt. De beskrivs och dateras för övrigt på ett mycket otillfredsställande sätt. Intervjuerna är enligt Dahlbäck »delvis upptagna på band» och de har gjorts »under flera år omkring 1970»; ett par andra intervjuer härrör »företrädesvis från 1970» (s. 13). Under sådana förhållanden torde det vara mycket svårt att pröva deras källvärde. Det kan tilläggas att intervjuerna överhuvudtaget inte nämns i källförteckningen.

Samtidigt som Dahlbäck går längre än någon tidigare forskare när det gäller att betona överensstämmelsen mellan verklighet och dikt polemiserar han mot Hedén och Jirlow, som lättsinnigt talat om Albert Berg, Gustens förebild, som »Gusten» (s. 383). Men Dahlbäck kastar sten i glashus. Själv skriver han så här: »Carlssons vy över Hemsö och skärgården från berget i kap. 4 är betydligt mäktigare än den man nu har / . . . / » (s. 360). Om man får låta Kymmendö vara identiskt med Hemsö, varför får man då inte kalla Berg för Gusten?

Också i de textkritiska avsnitten överarbetar författaren sitt material. Detta sker redan i det tredje kapitlet; *varje* skillnad mellan de olika versionerna av romanens inledning är inte av intresse. De tydligaste exemplen på hur analysen förlorar sig i intresselöst registrerande finner man emellertid i det femte kapitlet, särskilt i de avsnitt som handlar om upprepning, variation och förknippning av bildspråket. Dahlbäck säger sig här vilja dokumentera Strindbergs tendens »att ligga kvar i och variera föreställningar och uttryck i den homogena framställningen» (s. 307). Men detta har ju redan påpekats av Kärnell – och ytterligare belagts av Dahlbäck tidigare i kapitlet. Författaren noterar som om blotta upprepningen vore av betydelse att det står »dunkla tungomål» på s. 34 och »dunkelt tal» på s. 99, att bröllopsdagen »bröt in»

s. 118 medan solen »bröt in» s. 137, att ordet »hamn» förekommer i både kap. 1 och kap. 5, att pastorns spyor »skvalade ner» två gånger i samma kapitel etc. etc. Jag kan inte finna att Dahlbäck lyckas visa att det faktum att »bilder» av detta slag förekommer mer än en gång har något estetiskt intresse. Termen »bild» ges för övrigt en så vid innebörd att det ofta helt enkelt blir fråga om att samma ord råkar användas på två ställen — något som naturligtvis inträffar i de flesta böcker. I synnerhet händer detta förstås i romaner som Hemsöborna, där författaren försöker ligga mycket nära vardagsspråket i den skildrade miljön.

Nära förbundna med överarbetningar av detta slag är den pressade polemiken mot de forskare som försett Dahlbäck med hans frågeställningar. Sådan polemik förekommer t. ex. på s. 379 (mot Berendsohn), s. 383 (mot Björck) och på s. 273 f (mot Kärnell). Låt oss se hur författaren går till väga med Kärnell, som är Dahlbäck's utgångspunkt i kapitlet »Det organiska bildspråket». Kärnell har hävdat att skärgårdsmiljöns »helhet» ständigt är närvarande i romanens bilder. Dahlbäck gör invändningar och säger bl. a. att »frekvensen av bilder som aktualiserar vad Kärnell kallar 'helheten', varierar ganska starkt mellan olika delar av romanen» (s. 274). Kap. 2 innehåller, fortsätter författaren, »två, möjligen tre sådana bilder», s. 110-130 i kap. 5 ingen enda. Påståendet stämmer inte. Självt finner jag vid en kontroll inte mindre än 13 sådana bilder i kap. 2 och 10 stycken på s. 110-130 — låt vara att några bilder är diskutabla. En närmare granskning visar emellertid att Dahlbäck menar att Kärnell fattat begreppet miljö så snävt att det bara skulle vara fråga om sfärerna jordbruk och fiske. Ett citat från Kärnell får utgöra beviset. Men citatet är stympat, och en kontroll visar att Dahlbäck utelämnat bl. a. denna mening: »För läsarens del blir vinsten av dessa bildernas *simultana effekter* en intensifierad närvarokänsla i hemsöbornas omgivning och liv / . . . /. Meningen visar klart att Kärnell med »helhet» menar Hemsöbornas hela »omgivning och liv», inte bara sfärerna jordbruk och fiske. Dahlbäck's polemik hänger således i luften.

Nu några exempel på hur författarens snäva perspektiv leder till att han försummar viktiga frågeställningar eller avfärdar dem på några rader. Detta är tydligast i det genetiskt upplagda första kapitlet. Frapperande är här t. ex. att Dahlbäck inte alls nämner Strindberg långvariga bondeintresse som en förutsättning för Hemsöborna; han framhäver enbart »minnesperspektivet», bokens förbindelse med Strindberg's just avslutade självbiografi där »landskapet», dvs. sommarupplevelserna, avsiktligt försummas. Ändå är det uppenbart att det också finns ett samband mellan Hemsöborna och Strindberg's gamla plan från

februari 1884 att skildra de svenska böndernas förhållanden. Planen växte snart till ett verk om Europas bonde; början gjordes med Bland franska bönder. Det var just när han höll på att avsluta detta verk i december 1886 som han fick idén att skriva »en svensk landtroman». Man kan se Hemsöborna som en korsning av två nästan jämgamla idéer, som länge hållits isär: planen att berättas skönlitterära »sommarminnen» från Kymmendö och tanken att skriva ett icke-skönlitterärt verk om Sveriges bonde. Strindberg ville med reportaget Bland franska bönder »skildra det aflidande bondeståndets villkor, seder och lif» (brev till G. Steffen 18/8 1886). Samma dokumentariska ambition finns i romanen Hemsöborna med dess utförliga skildringar av böndernas seder och bruk; redskap och föremål dokumenteras i berömda kataloger. Redan Bök sammanställde för övrigt Bland franska bönder och Hemsöborna. I detta sammanhang borde Dahlbäck också ha nämnt att Strindberg när han skrev Hemsöborna bodde på en bondgård i Eichühl. Han lär ha visat ett mycket starkt intresse för gårdens jordbruk; värden omtalade rent av Strindberg som en »duktig dräng» (Ögonvittnen. August Strindberg. Ungdom och mannaår, s. 208).

Det första kapitlet innehåller också vissa komparativa avsnitt. Dahlbäck vill här reducera Gottshells och Zolas betydelse för Hemsöborna och framhäver i stället holländskt 1600-talsmaleri och konkurrenten Gustaf af Geijerstams skärgårdsskildringar som de viktigaste impulsgevärna bredvid själva Kymmendömiljön. Jag tror att detta är en felaktig bedömning — även om Strindberg själv i sina brev talade om det holländska genremåleriet som förebild och anklagade Geijerstam för att ha »snutit skärgårdsmaterial av honom. Strindberg's studium av holländskt 1600-talsmaleri låg långt tillbaka i tiden; dessutom tycks det ha varit mycket vanligt att jämföra genuin, folkloristisk svensk folklivsskildring av bästa märke med holländskt genremåleri (se t. ex. recensionerna av Hemsöborna i DN och Nya Pressen, Robinson om Ernst Ahlgrens Folklif i Finsk Tidskrift 1888 och Bök om Nicolovius i Studier och ströftåg 1911). Och ilskan mot Geijerstam måste anses vara av mindre betydelse i förhållande till de många positiva impulser som Strindberg fick när det gällde Hemsöborna.

Viktigast var säkerligen att folklivsberättelsen som genre var så populär under 1880-talet. Den odlades med förkärlek av de moderna, realistiska författarna i både Norge, Danmark, Finland och Sverige, Intresset sammanhängde med genombrottsförfattarnas allmänna engagemang för de sämst ställda i samhället; inspiration gav också 80-talets jordbrukskris, rousseauistiska och kulturfientliga strömningar — samt den franska natu-

ralismen med Zola och Maupassant i spetsen. Dessutom fanns det naturligtvis en äldre folklivsskildring, företrädd av författare som Gotthelf och Keller, Almqvist och Björnson, Balzac och George Sand, att knyta an till.

I Sverige fanns bredvid den folklivsskildring som skrevs av 80-talister som Alfhild Agrell, Ernst Ahlgren och Gustaf af Geijerstam också en folkloristisk skola, som stod nära det kulturhistoriska studiet av lantbefolkningens språk, seder och bruk. Uppmärksammade författare inom denna grupp var August Bondeson, Henrik Wranér och Eva Wigström. Slutligen fanns det en rad mera traditionella folklivsskildrare som varken var 80-talister eller folklorister, men i gengäld mycket populära hos den bokköpande allmänheten. Jag tänker på författare som Frans Hedberg eller Sigurd (Alfred Hedenstierna), vars I svenska bondehem gick i inte mindre än fyra upplagor under åren 1885–1890.

Strindberg kände väl till folklivsskildringens popularitet. Det var ingen slump att han valde denna genre då han med Hemsöborna ville skriva sig »populär» igen. I ett brev den 25/4 1887 klagade han över att Albert Bonnier, som länge uppmanat Strindberg att skriva en ofarlig novell eller roman, helst om Stockholms skärgård, »vill ha mig att skriva för brackorna och konkurrera med boskapshandlaren Smålandspetter», dvs. Hedenstierna. I förteckningen över Strindbergs boksamling år 1892 finner man folklivsskildringar inte bara av 80-talisterna Geijerstam, Ahlgren och Johan Lindström (Saxon) utan också av de uppmärksammade finländarna Aho och Päivärinta. Strindberg ägde dessutom Allmogeberättelser av August Bondeson. Detta uppmärksammar Dahlbäck i en not, men han tycks inte ha observerat att kulturhistorikern Strindberg och Bondeson också var goda vänner efter ett av Bondesons framträdanden som »landsmålare» i Stockholm (A. Sandklef, August Bondeson, s. 145f). Bondeson finns för övrigt representerad redan i den bevarade förteckningen över Strindbergs boksamling år 1883. Här hittar man också Eva Wigström – och folklivsskildringar av den danske genombrottsförfattaren Sophus Schandorph. Det kan tilläggas att såväl Bondeson som Wranér dessutom publicerade sig i de årgångar av kalendern Svea som Strindberg fick sig tillsända åren före Hemsöborna.

Här finns inte plats för en utredning av Hemsöbornas förhållande till övrig folklivsskildring under 1880-talet; jag nöjer mig med att peka på det rikt flödande materialet. Som Melker Johnsson påpekat torde det vara mest givande att undersöka Hemsöbornas förbindelse med den folkloristiskt orienterade allmogeberättelsen. Likheter är här tydliga: den humoristiska och osentimentala tonen, avsaknaden av tendens, de särpräglade,

komiska typerna, situationskomiken, den drastiska realismen, dialektinslagen, inventarieförteckningarna. Uppenbart är till sist att Strindberg med Hemsöborna kunde slå två flugor i en smäll: han valde en genre som på en gång tycks ha varit populär bland »brackorna» och omhuldad av de moderna, radikala författarna – inte bara i Skandinavien utan också i Frankrike.

Därmed är vi inne på en författare som Dahlbäck enligt min mening avfärdar alltför snabbt: Emile Zola. Dahlbäck lyfter fram uttalanden av Strindberg som tyder på en kritisk inställning till Zola och hävdar att Hemsöbornas realism »har en förankring utanför den litterära strömning som utgår från Zola» (s. 54). Han nämner vidare Zolas uppmärksammade bonderoman *La Terre* (1887) men diskuterar inte dess eventuella betydelse för Hemsöborna.

Det borde han ha gjort. Strindberg var visst inte så kritisk mot Zola som Dahlbäck ger sken av. Han läste vid denna tid alla Zolas romaner allteftersom de utkom, och den 29 augusti 1887, just innan Strindberg påbörjade Hemsöborna, sände han Fadren till den franske kollegan – tillsammans med ett brev där han förklarade sig vara »chef du mouvement expérimental et naturaliste en Suède». Men Strindberg ville inte framstå som Zolas osjälvständige lärjunge; därför de kritiska uttalandena, som huvudsakligen gäller Zolas stil.

Strindberg observerade redan den 6 november 1886 att Zola höll på med en roman om »Franska Bonden». Han skrev därför till översättaren Mathilde Prager att han ville ha ut Bland franska bönder i bokform »så snart att ej jag blefve ansedd hafva återigen gått i fader Zolas fotspår». En månad senare formulerar Strindberg för första gången idén att skriva en svensk »lantroman». Zola var dessutom påfallande ofta i Strindbergs tankar just då han skulle börja skriva Hemsöborna. Brevet till Zola den 29 augusti har redan nämnts. När han fem dagar tidigare erbjöd den ännu oskrivna romanen som följetong till den konservativa Stockholms Dagblad jämförde han sig med Zola som skrivit följetong i den likaledes konservativa *Le Figaro*. Den 5 september berättar han så att han skriver på sin skärgårdsroman – »undvikande Zolaismer». Det tycks mig mot denna bakgrund troligt att Zolas bonderoman kan ha stimulerat Strindberg att skriva en svensk motsvarighet – naturligtvis »undvikande Zolaismer». Han ville ju inte att det skulle se ut som om han traskade i »fader Zolas fotspår».

Det är kanske mindre troligt att Zolas bonderoman satt direkta spår i Hemsöborna. Men Strindberg hade antagligen läst delar av *La Terre* redan då han skrev Hemsöborna – trots att Zolas

roman utkom i bokform först i slutet av november. La Terre gick nämligen som följetong i den för Strindberg välbekanta tidningen *Gil Blas* (inte *Le Figaro*, som Dahlbäck felaktigt uppger i en not) under tiden 28/5–15/9 1887. Dessutom publicerades en dansk översättning i *Politiken*, där Strindberg själv just medverkade, under tiden 10/8–8/11 1887. Det bör vara denna översättning som (urklippt och sammanställd) finns förtecknad som nr 570 i katalogen över Strindbergs boksamling år 1892 – exemplaret ej nämnt av Dahlbäck. Någon översättning i bokform av La Terre utkom nämligen inte i hela Skandinavien förrän på 1900-talet.

Angreppen mot den chockerande naturalismen i Zolas bonderoman – inledda av det berömda *Manifeste des cinq* i *Le Figaro* den 18 augusti – gav säkert Strindberg extra stor lust att titta på La Terre. Den roman han själv stod i begrepp att skriva skulle ju också bli »full av råheter nödvändiga vid skildringen av bönder». Det är för övrigt inte bara ämnesvalet och den utmanande realismen Hemsöborna har gemensamt med La Terre. Här finns också utböringsmotivet, kampen om pengar samt framhävandet av de sexuella drifterna och egoismen som de centrala drivkrafterna för människornas handlande.

Liksom flera andra forskare talar Dahlbäck om »naturalistiska» inslag i Hemsöborna, men han gör inget försök att diskutera bokens förhållande till den franska naturalismen. Ändå är beröringspunkterna uppenbara. Framhävandet av de sexuella drifterna har redan nämnts. I själva verket vilar hela Hemsöborna på en materialistisk grundsyn. Såväl arvets som miljöns betydelse framhävs, tydligast i teckningen av Gusten och pastor Nordström. Den dokumentära ambitionen är ett annat centralt naturalistiskt drag som också återfinns i Hemsöborna. Strindberg följde som Dahlbäck framhäver verkligheten mycket nära; möjligen hade han också anteckningar från Kymmendötiden. Särskilt inventarieförteckningarna tycks, som flera forskare påpekat, återgå på sådant material. Dahlbäck avvisar dock tanken, men hans argument, »att Strindberg efter sju somrar på Kymmendö var utomordentligt väl förtrogen med miljön» (s. 361), övertygar inte. Det verkar föga troligt att den av äktenskapsproblemen upptagne Strindberg utan dokumentärt material plötsligt skulle kunna uppåda miljöns alla detaljer – fyra år efter den sista Kymmendösommaren. Dahlbäck visar själv att hans kunskaper var mycket exakta: sakändringar är sällsynta i manuskriptet. Allt skrevs ned direkt – på en enda månad. Tilläggas kan att vi vet att Strindberg gjorde anteckningar av motsvarande typ redan då han skrev Gillets hemlighet och Gamla Stockholm; att han gjorde det också senare, inför verket *Sveriges natur*,

visar bevarade listor över dialektala ord och uttryck på KB.

Hemsöborna erinrar också i andra avseenden om den franska naturalismens teori och praktik. Man kan nämna romanens strävan efter objektivitet och tendenslöshet, ambitionen att registrera den exakta detaljen, talspråket, valet av de lägre socialgruppernas vardagsverklighet som ämne samt den samtidshistoriska anknypningen med jordbrukskris, nya brukningsmetoder, migration och industrialisering. Hemsöborna skiljer sig emellertid också, som Lamm och Björck påpekat, från den franska naturalismen. I vilka avseenden? Ja, det är den saken som Dahlbäck borde ha försökt precitera i sin avhandling.

Också Jeremias Gotthelfs betydelse underskattas av författaren. I polemik med Lamm hävdar Dahlbäck att likheterna mellan Gotthelfs verk och Hemsöborna är så »allmänna» att de inte kan »läggas till grund för några slutsatser» (s. 18). Han har läst både Uli der Knecht och Lamm slarvigt – denna roman handlar inte om »drängen, som upphöjs till husbonde» (den slutar med att Uli ska få arrendera gården) och detta har inte heller Lamm, som Dahlbäck hävdar, påstått. Däremot har Lamm – liksom redan Strindberg själv – understrukt Gotthelfs betydelse för Hemsöborna. Det är värt att lägga märke till att idéen att skriva en »svensk landtroman» dyker upp för första gången just i ett brev där Strindberg säger sig »till ändamålet» studera Gotthelf, »en gudomlig Schweizerman som var långt före sin tid i mycket». Likheterna mellan Uli der Knecht och Hemsöborna är »allmänna» – men allmänna likheter kan som bekant vara viktigare än likheter i detaljer. Den centrala likheten mellan de båda romanerna ligger i själva helhetsstrukturen: båda böckerna handlar om en dräng som kommer ny till en gård för att rycka upp jordbruket. Det gör han också – efter att ha gjort sig till herre över de andra drängarna och tillskansat sig vissa förmåner.

Strindberg måste ha sett likheterna mellan Ulis karriär och Erikssons på Kymmendö. Vi vet att han hade svårigheter med att organisera Kymmendöstoffet – han funderade i flera år både på noveller och hexameteridyller. Sannolikt gav honom Uli der Knecht den avgörande impulsen att använda Kymmendömaterialet till en »svensk landtroman», uppbyggd kring en person som i mycket påminde om Gotthelfs hjälte, inte bara genom sitt livsöde utan delvis också till sin karaktär.

Nu till de nya metoder som författaren säger sig vilja introducera. Den metod som Dahlbäck synes fästa störst vikt vid är den som förekommer i kapitlet »De litterära karaktärerna och handlingen»; endast detta kapitel är försett med »metodisk kommentar». Författaren använder här en metod

som han kallar »preciserad och dokumenterad karaktärsanalys» (s. 12). Han polemiserar mot »the traditional kind of essayistic analysis of character» (s. 447) och anser sig »förnya analysen av roman-gestalterna» (s. 12). Det nya synes emellertid utslutande ligga i att avhandlingsförfattaren går mera i detalj än föregångarna. Någon principiell skillnad mellan Dahlbäcks metod och tidigare forskares kan jag inte se. Dahlbäck eftersträvar »en fullständig inventering av den litterära figurens samtliga utspel» (s. 201). Men exaktheten blir bara skenbar. Dahlbäcks tolkningar är, så vitt jag kan finna, precis lika subjektiva som de »essäistiska» analyser han vänder sig mot. Att summan av subjektiva tolkningar blir större hos Dahlbäck gör inte hans resultat mera övertygande. I stället leder hans strävan efter fullständighet till ett stort antal pressade och diskutabla bedömningar. Särskilt tydligt blir detta i avsnittet om Gusten, som sägs ha »författarens outtalade sympati» (s. 244) – trots att berättaren framhåver Gustens snålhet, kraftlöshet och slöhet gång på gång.

Avhandlingsförfattaren tycks inte riktigt ha insett vilka svårigheter som är förknippade med en analys av fiktiva personers karaktärer. Personerna sägs vara sympatiska, komiska, naiva etc. Men Dahlbäck frågar sig aldrig: för vem? För Lars Dahlbäck, för en kvalificerad läsare, för Strindberg eller för berättaren i Hemsöborna (som inte är identisk med Strindberg själv, vilket Dahlbäck synes anta)? Författaren glider mellan alla dessa alternativ – och några till. Analyserna brister därför i skärpa och precision.

Dahlbäck kommer i sin metodiska kommentar in på Strindbergs karaktärsuppfattning. »Utvecklingsmässigt bör /.../ karaktären/.../ sådan Strindberg uppfattar den /.../ vara det primära bakom de manifestationer som uppstår när figuren kolliderar med händelserna», skriver han (s. 200). Strindberg skulle alltså först ha givit Carlsson en karaktär och sedan låtit denna karaktär »kollidera» med händelserna. Men – Strindberg trodde ju vid denna tid inte på fasta karaktärer; med Ribot ansåg han att jaget varierade från ögonblick till ögonblick. Detta framgår bl. a., som Torsten Eklund framhållit, av Tjänstekvinnans son, företalet till Fröken Julie och den våren 1887 skrivna Hjarnornas kamp, där Schilf sägs »ändra karaktär efter ändrade omständigheter». Strindberg tycks således ha ansett att det var händelserna som skapade karaktärerna – och inte givna karaktärer som »kolliderade» med händelserna. Skulle Strindberg ha haft en annan uppfattning, när han satt med pennan i hand – åtminstone när han skrev Hemsöborna? Det är möjligt, och kanske troligt. Men i så fall borde författaren ha försökt visa detta eller åtminstone diskuterat saken. Kanske sammanhänger hans underlåtenhet att göra detta

med uppfattningen att Strindberg skulle vara oberoende av »modern psykologi» i Hemsöborna (s. 267) – en uppfattning som enligt min mening är oriktig. Redan den verbala likheten mellan Strindbergs Maudsleycitiat i Själamord (citerat s. 369 not 32) och berättarens ord om Gusten (Samlade skrifter 21 s. 145) tyder på detta. Såväl Carlssons karaktär som maktkampen mellan honom och Gusten synes studerad efter Maudsley; bakom berättarens ofta påpekade brist på medkänsla med sina figurer anar man vidare både Maudsley, Spencer och Nordau (jfr T. Eklund, Tjänstekvinnans son s. 381 ff, 390 ff).

Dahlbäck skriver i sin metodiska kommentar att »de centrala dragen hos den litterära personligheten utgörs i princip av dem som exponeras oftast och tydligast» (s. 201). Men han talar aldrig om vad han menar med »tydligast». Ändå döljer sig här svåra problem. Det är t. ex. troligen av stor betydelse hur *tidigt* i romanen ett visst karaktärsdrag framhävs – och *på vilket sätt* detta sker. Om berättaren – som i början av kap. 3 – framträder med hela sin auktoritet och deklarerar att Carlsson har vissa positiva egenskaper, så kan detta vara viktigare för läsaren än att Carlsson i det följande flera gånger får visa prov på andra, negativa egenskaper i sitt agerande – särskilt om karakteristiken (som i kap. 3) kommer tidigt i romanen. Dahlbäck gör inte denna nödvändiga distinktion mellan kvalitet och kvantitet – för honom blir »tydligast» i praktiken detsamma som »oftast». Han kallar berättarkarakteristiken i början av kap. 3 »atypisk» och hävdar att berättarens påståenden är starkt överdrivna. Karakteristiken stämmer inte med »flertalet författarkarakteristiker och direktmanifestationer av gestalten» (s. 211). Ändå förhåller det sig kanske så att sedan berättaren med tydlig sympati slagit fast att Carlsson var »en förmåga över sin omgivnings ståndpunkt» blir denne aldrig någon alltigenom löjlig figur för läsaren. »Överdrifterna» kan av den senare uppfattas som viktiga upplysningar.

Dahlbäcks snäva inriktning på »karaktärsanalyser» gör att han missar viktiga egenheter hos personerna som inte riktigt kan kallas karaktärsdrag. Dessa egenskaper kan vara av central betydelse för handlingen. Jag tänker t. ex. på Carlssons oförmåga att förstå sig på »sjöaffärerna». Denna egenhet eller brist på erfarenhet kan inte kallas ett karaktärsdrag. Följaktligen kommer den bort hos Dahlbäck. Ändå är just denna egenskap hos Carlsson av central betydelse i boken. Den markeras på romanens första sida (och framhävs redan i de äldre versionerna av inledningen); i fortsättningen återkommer »utbördingens» obekantskap med sjön och skärgården som ett ledmotiv. Denna obekantskap bidrar starkt till Carlssons undergång i sista

kapitlet; »han var icke hemma i skären» och »förstod ej faran» då isen går upp i snötjockan.

Också en annan egenhet hos Carlsson kommer bort i Dahlbäcks karaktärsanalys: hans svaghet för flickor. Detta är hans andra svaga punkt, om den bristande kännedomen om »sjöaffärerna» var den första. Svagheten för flickor utgör ett hot mot hans planer att skaffa sig en social position. Också detta motiv möter vi redan i första kapitlet; det sägs där att i Carlssons drömmar om framtiden förekom varken »vin eller flickor». Likafullt leder hans svaghet för Ida till att han snart riskerar vad han vunnit, och när han i sista kapitlet inte kan låta bli Clara raserar han alltsammans. Dessa båda punkter hos Carlsson tycks mig väl så viktiga som de »karaktärssegenskaper» som Dahlbäck lyfter fram.

Dahlbäck hävdar »att det i högre grad än vad som brukat ske finns anledning att betrakta de fiktiva gestalterna i Strindberg verk som organiska skapelser utrustade med sammanhängande och sammanhållande egenskaper» (s. 200). Han tycks mena att hans metod kan användas generellt på Strindbergs verk. Men i själva verket vilar hela analysen på ett mer eller mindre klart uttalat krav på realism. Följaktligen kan den bara användas på verk där författarens syfte varit att skapa realistiska karaktärer. Om Strindberg är ute i ett annat ärende, om han i första hand vill roa, kritisera eller demonstrera en viss livs- eller samhällsuppfattning – som i *Det nya riket*, *De lycksaliges ö* eller *Svarta fanor* – då är det väl inte rimligt att vänta sig sammanhängande, realistiska karaktärer? Och hur är det i *Hemsöborna*? Var det inte viktigare för Strindberg att roa och underhålla än att skapa sammanhängande karaktärer?

Författaren borde enligt min mening i högre grad tagit hänsyn till Strindbergs avsikter. Nu förebrår eller tillrättavisar Dahlbäck berättaren så fort han finner motsägelser hos romangestalterna. Berättarens uttalanden sägs sakna »täckning» (s. 214), han »överdriver» (s. 214, 249). Ibland är karaktärerna nära att »brista» (s. 234). Hade det inte varit bättre att välja en analysmetod som eliminerar och förklarar motsägelseerna?

Jag tror att Dahlbäck i högre grad borde ha betraktat *Hemsöborna* som ett estetiskt föremål, tillverkat av Strindberg för att tjäna vissa syften, och inte som levande verklighet. I stället för att fråga: vilka karaktärer har personerna? borde han ha frågat: hur använder Strindberg sina personer – och sin berättare – i *Hemsöborna*? Vilka olika konstnärliga »grepp» tar han till för att roa och underhålla läsaren?

Svagheten i Dahlbäcks metod framträder klart i det tidigare berörda avsnittet om den »aty-

piska» berättarkarakteristiken av Carlsson i kap. 3. Författaren vill förklara denna avvikelser med att Strindberg »momentant» fångats av sina »intelligensaristokratiska idéer» (s. 212 f.). Men romanens berättare är ju med sin roade och överlägsna distans till figurerna hela tiden något av en intelligensaristokrat. Skillnaden är i stället den att han här låter sin aristokratiska hållning framträda inte indirekt, i ironier, utan direkt, i en av sympati präglad analys av Carlsson. Denne är naturligtvis oändligt underlägsen den ironiske berättaren, som ofta skojar med honom, men samtidigt tycker berättaren att Carlsson är den överlägsne på *sin* nivå och i *sin* miljö – och berömmar honom för det.

I stället för att tala om överdrifter eller inkonsekvenser bör man enligt min mening se karaktéristiken i kap. 3 som ett berättartekniskt »grepp» – och diskutera dess verkningar. Dessa är flera. Jag har redan nämnt att det markerade och allvarliga ställningstagandet för Carlsson gör det svårt att uppfatta denne som alltigenom löjlig. Vidare förstärks och framhävs romanens allvarliga underton. Slutligen tror jag att berättarens förändrade ton kan fungera som ett komiskt »grepp» – jämför Eichenbaums tolkning av det »humana» stället i Gogols *Kappan*. Genom att plötsligt ta Carlsson på allvar kan berättaren stegra komiken; det uppstår en överraskande kontrasteffekt som gör det extra roligt när Carlsson en stund senare återigen skildras på ett komiskt sätt.

Lars Dahlbäcks anspråk på att förnya det metodiska studiet av Strindbergs verk tycks mig således knappast berättigade. Överhuvudtaget har hans avhandling inte så mycket att erbjuda den som söker nya eller oprövade infallsvinklar. Avhandlingens styrka ligger i stället i dess strävan efter exakthet och fullständighet och i den utförliga dokumentationen. Författaren har otvivelaktigt korrigerat och preciserat den tidigare forskningens iakttagelser på ett stort antal punkter. Han har lagt en utomordentligt stabil grund för det fortsatta studiet av *Hemsöborna*. Särskilt i de textkritiska partierna har Dahlbäck utfört ett mycket värdefullt arbete; här firar hans uthållighet, hans systematiseringsförmåga och hans intresse för detaljer triumfer. Avhandlingen visar i dessa avsnitt med skrämmande tydlighet hur otillfredsställande Landquists utgåva av *Hemsöborna* är. Lars Dahlbäck borde vara självskriven som redaktör för den textkritiska nyutgåva som snart måste komma.

Ulf Boëthius

Per Rydén: *En kritikers väg. Studier i Oscar Leveritts litteraturkritik 1883–1896*. Litteratur Teater Film. Skrifter från Litteraturvetenskapliga institu-